

מאפייני עבודתם של קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל סקר ארצי 2018

רות ברוך-קוברסקי וצ'סלב קונסטנטינוב דליה בן רבי

המחקר הוזמן על ידי ג'וינט ישראל-אשלים ומומן בסיועה

מאפייני עבודתם של קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל סקר ארצי 2018

רות ברוך-קוברסקי וצ'סלב קונסטנטינוב דליה בן רבי

המחקר הוזמן על ידי ג'וינט ישראל-אשלים ומומן בסיועה

עריכת לשון: רויטל אביב מתוק
תרגום לאנגלית (תקציר): אוולין איבל
עיצוב גרפי: ענת פרקו-טולדנו

מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | ניסן תש"ף | אפריל 2020

עוד פרסומים של המכון בנושא

ברוך-קוברסקי, ר., קונסטנטינוב, ו., בן רבי, ד. (2018). קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל – ניתוח מידע מעשר שנות עבודה עם תלמידים נושרים ונושרים סמויים (2005-2015). דמ-766-18

סבו-לאל, ר'. (2017). ילדים ובני נוער בסיכון בישראל. דמ-748-17

בן רבי, ד., ברוך-קוברסקי, ר., נבות, מ., קונסטנטינוב, ו. (2014). הנשירה הסמויה בישראל: בחינה מחודשת של ניתוק בקרב תלמידי בתי הספר. דמ-686-14

בן רבי, ד., ברוך-קוברסקי, ר., קונסטנטינוב, ו., רותם, ר., נבות מ. (2014). מיפוי דרכי הפעולה של בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים לקידום התלמידים המתקשים: מחקר חוזר (תשע"ב 2012). דמ-658-14

סבו-לאל, ר., חסין, ט. (2011). מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי במסגרת התוכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון. דמ-589-11

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ., עמיאל, ש., לוי, ד., קונסטנטינוב, ו. (2010). בני נוער עולים בישראל – תמונת מצב עדכנית. דמ-561-10

כהן-נבות, מ., אלנבורגן-פרנקוביץ, ש., ריינפלד, ת. (2001). הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער. דמ-381-01

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

רקע

אחד האתגרים המרכזיים של מערכת החינוך בישראל הוא התמודדות עם קשיי ההסתגלות של תלמידים בבית הספר, קשיים העלולים להוביל לנשירת תלמידים ממערכת החינוך (נשירה גלויה או סמויה). קציני הביקור הסדיר (קב"סים) הם דמויות מפתח במערך סיוע שמטרתו למנוע מתלמידים אלה לנשור. קב"ס הוא עובד רשות מקומית ששר החינוך הסמיכו לעניין זה, ותפקידו להבטיח את החלת חוק לימוד חובה ואת התמדת התלמידים במוסדות החינוך. בשנים האחרונות עושה משרד החינוך יחד עם ג'וינט-אשלים מאמצים לקדם את הפיתוח המקצועי של הקב"ס ולבסס את הפרקטיקה המקצועית שלו.

מטרות

מטרת המחקר הזה הייתה ללמוד על סוגיות מרכזיות המאפיינות את עולם העבודה של הקב"סים, לבחון את תפיסותיהם וצורכיהם מנקודת מבטם, ולספק לקובעי המדיניות כלים להבנת התפקיד כדי להמשיך ולקדם את פיתוחו המקצועי. מחקר זה הוא מחקר המשך לניתוח המידע המנהלי מתוך קובצי הקב"ס-נט (ברוך-קוברסקי, קונסטנטינוב וכן רבי, 2018), והוא חלק ממערך כולל הנעשה על ידי המחלקה לביקור סדיר ומניעת נשירה במשרד החינוך לפיתוח הפרופסיה של הקב"סים.

שיטה

מחקר זה כלל סקר ארצי שהועבר בין החודשים מארס-יוני 2018 לכלל הקב"סים בישראל, וענו עליו 636 קב"סים שהיו בתפקיד בתקופה זו (94% היענות). בשאלון המחקר היו שבעה פרקים, על פי שאלות המחקר: מאפיינים אישיים של הקב"ס ושל משרתו; הרקע המקצועי של הקב"ס ומיומנותו בעבודה; הבעיות המרכזיות המאפיינות את התלמידים הנמצאים בטיפול קב"ס; הפעולות המרכזיות של הקב"ס; השותפים השונים לעבודת הקב"ס ומאפייני שיתופי הפעולה של עבודתם; עמדות הקב"סים בנוגע לתפקידם; שביעות רצון הקב"סים ממגוון היבטים בעבודתם.

השאלון נותח באמצעות תוכנת SPSS, ומשתנים דווחו תוך שימוש בסטטיסטיקה תיאורית. לאחר סיום ניתוח הפריטים נבנו מדדים מסכמים על פי תוצאות ניתוח גורמים ובדיקת מהימנות פנימית של השאלות (אלפא של קרונברך). כדי ללמוד על מתאמים בין המשתנים השונים בוצע תקנון כל המשתנים התלויים (ציון Z), המבטא את המרחק של התצפית מן הממוצע במונחים של סטיות תקן. מדדים אלו תוקנו ושימשו בסיס לניתוח רגרסיה ליניארית מרובת משתנים במטרה לזהות אילו מן המשתנים הבלתי תלויים מנבאים תחומים מרכזיים בעבודת הקב"סים, ולאפיין אינדיקטורים מרכזיים המרכיבים את עבודת הקב"ס ויכולים להצביע על עבודה מיטבית. לצורך ניתוח הרגרסיה אופיינו שישה אינדיקטורים למגוון רחב של משתנים תלויים: זהות מקצועית, שביעות רצון כללית של הקב"ס מעבודתו, שביעות רצון הקב"ס ממידת ההשפעה שיש לו, שיעור ממוצע של מידת ביצוע הפעולות, הערכת הקב"ס את מיומנותו הכללית בביצוע תפקידו, הערכת הקב"ס את מידת שיתוף הפעולה שיש לו עם בתי הספר.

ממצאים

75% מן הקב"סים הן נשים, וכמעט לכולם השכלה אקדמית (ל-98% יש השכלה אקדמית בעיקר בתחומי לימוד חינוכיים-טיפוליים, ול-97% יש תעודת הוראה וותק של כעשור כמורים). כל קב"ס מטפל בעניינים של 107 תלמידים (נושרים סמויים ונושרים גלויים) במוצע במהלך שנת לימודים, הלומדים בעיקר בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות. רוב התלמידים שבטיפול הקב"סים (67%) מתאפיינים בקשיים בתפקוד, כמו קשיים לימודיים או רגשיים.

הקב"ס עובד עם ארבעה גורמים: עם התלמיד, עם הוריו, עם בית הספר ועם גורמים ביישוב, ופועל בשלושה מעגלי פעולה: (1) פעולות שיש להן אופי חינוכי-טיפולי; (2) תכלול של פעולות הנוגעות לתלמיד, ויישום עבודה מערכתית המשקפת את תפקיד הקב"ס כמרכז ידע; (3) תמיכה רגשית בתלמידים ובהוריהם, איתור (בעיקר אקטיבי) של תלמידים ופעולות לאכיפת החוק מול הורי התלמידים. צוות בית הספר הוא השותף המרכזי והעיקרי של הקב"ס בעבודתו, אך הוא אינו השותף היחיד, ו-37% מן הקב"סים מדווחים על שיתופי פעולה הכוללים חשיבה ועבודה משותפת עם לפחות שישה גורמים שונים ביישוב, דבר המשקף את מורכבות עבודתם.

נמצא כי אחוז נמוך מן הקב"סים הביעו שביעות רצון רבה מן השכר שלהם (5%), מן האפשרויות לקידום מקצועי (17%), מן ההזדמנויות להתפתחות אישית ומקצועית (32%) ומן המעמד המקצועי שלהם (38%), בעוד שביעות הרצון מיחסי העבודה והתמיכה המקצועית גבוהה יותר (76%-92% הביעו שביעות רצון רבה), וכן גם תחושתם כי עבודתם משפיעה על התלמיד (77%), על בית הספר (59%) ועל היישוב (47%).

כדי לאפיין את דפוסי הפעולה של הקב"סים ואת תפיסותיהם זוהו שישה אינדיקטורים מרכזיים שהיוו בסיס לניתוחי רגרסיה רב משתניים: התייחסות חיובית לזהות מקצועית, שביעות רצון גבוהה של הקב"ס מן ההשפעה שיש לו, שביעות רצון כללית גבוהה של הקב"ס מעבודתו, הערכה גבוהה של הקב"ס כי המיומנויות שיש לו מספיקות לביצוע פעולות הקב"סות, שיעור ממוצע גבוה של פעולות שהקב"סים מבצעים, והערכה כי שיתופי הפעולה שלו עם בתי הספר טובים. נמצא כי ניתן להצביע על ארבעה משתנים מרכזיים המתואמים באופן מובהק עם משתנים אלו ויכולים בכך לייצג עבודה מיטבית יותר: עלייה באחוזי המשרה, יותר שנות ותק בקב"סות, יותר שנות ותק בהוראה לפני הקב"סות, ויותר השתתפות בהכשרות לפיתוח מקצועי לקב"סים חדשים או ותיקים. לצד המשתנים המסייעים בקידום עבודה מיטבית, נמצאו שני משתנים מעכבים: מדד טיפוח גבוה יותר של בית הספר ושיעור גבוה יותר של תלמידים עם בעיות. ניכר כי הקב"סים חשים כי יש להם קושי לבצע חלקים מעבודתם כאשר היא נעשית בבתי ספר חלשים יותר או עם שיעור גבוה של תלמידים שיש להם בעיות רבות, ושיש להם פחות כלים לעבודה עם בתי ספר ותלמידים שצריכים יותר את עזרתם.

סיכום

תפקיד הקב"ס הוא תפקיד מורכב, הנוגע למרחבי פעולה שונים ומכיל מאפייני עבודה מגוונים, שעל כולם יש לתת את הדעת כאשר מבנים את הפרקטיקה של עבודתו. מחקר זה אפשר בפעם הראשונה לבחון לעומק את רכיביו של תפקיד הקב"ס, את השותפים לעבודתו ומאפייני השותפות, ואת הערכתו ותפיסותיו בנוגע לגורמים המרכיבים את מכלול עבודתו ואת שביעות רצונו ממנה. הסקר מאפשר ללמוד על מאפייניהם של הקב"סים ועל עבודתם, תוך התייחסות להיבטים הנחשבים לחלק מעבודת קב"ס מיטבית, וזיהוי הרכיבים המתואמים להם, אשר עליהם ניתן לשים דגש בפיתוח התפקיד. מן הסקר עולה כי הזירה הבית ספרית היא מוקד העבודה העיקרי של הקב"ס ואנשי צוות בית הספר הם השותפים המרכזיים שלו. הרכיב המרכזי בעבודת הקב"ס הוא הרכיב החינוכי-טיפולי, המתמקד בתלמיד שהופנה לטיפולו, וכלי עבודתו העיקרי הוא השיח והיכולת ליצור בריתות ושיתופי פעולה. עוד עולה מן הסקר כי יש להבין יותר לעומק את הקשיים העולים כאשר הקב"סים עובדים בבתי ספר חלשים יותר או עם אוכלוסיית תלמידים מרובת בעיות, ולחזק אותם בעבודתם כך שיוכלו לתת לתלמידים ולבתי הספר מענה מתאים גם במקרים אלו, באמצעות הכשרה ייעודית לכך או באמצעות ליווי ותמיכה שוטפים במהלך העבודה. כאשר בוחנים את מגוון ההיבטים של הזהות המקצועית של הקב"סים ואת מעמדם המקצועי ניכר כי על אף תחושת השליחות הגבוהה שעליה הם מדווחים ושביעות רצונם הגבוהה מעבודתם באופן כללי, ישנם תחומים, בעיקר הנוגעים למעמד וליוקרה של המקצוע, שבהם שביעות הרצון נמוכה יותר, ויש להתמקד בעיקר בהם כדי לשפר את מעמד הקב"סות בעיני הקב"סים עצמם. עם זאת, יש לזכור כי סקר זה התמקד אך ורק במידע שהתקבל מן הקב"סים עצמם. היבט משלים לסקר, הכולל את תפיסותיהם של יתר בעלי התפקידים שאיתם עובדים הקב"סים, יובא במחקר המשך אשר ביצעו החל בשנת הלימודים הנוכחית (תש"ף).

תמצית מנהלים

1. מבוא

בית הספר ממלא תפקיד חשוב בחייהם של בני הנוער, ועבור רובם זוהי המסגרת העיקרית שבה הם רוכשים כישורי לימוד ומקיימים יחסים חברתיים עם בני גילם. עזיבת בית הספר לפני תום הלימודים (נשירה) היא בעיה חברתית מורכבת שיש לה השלכות חברתיות-כלכליות ניכרות, הן על התלמידים שנשרו והן על כלל החברה. השלכות אלו עשויות להתבטא, בין היתר, בהכנסה נמוכה בעתיד, בקשיים בתעסוקה, בבעיות בריאות ובהערכה עצמית נמוכה.

בעבר, עזיבה מוחלטת של בית הספר הייתה מוקד הדאגה העיקרי של קובעי המדיניות. נתוני משרד החינוך¹, המתייחסים לאחוזי הנשירה בכל קבוצת גיל במעבר בין שנת לימודים אחת לשנייה או במהלך שנת לימודים מסוימת (ולא בשיעורי נשירה מצטברים) מראים מגמת ירידה ניכרת שהחלה משנות ה-90: מ-20% נשירה בשנות ה-80 ל-4.94% בשנות ה-90, ועד ל-1.27% בשנת 2019. שיטה אחרת למדידת נשירה מתבססת על שיעורי אי-הלמידה המצטברים עבור שנתון גיל בהגיעו לגיל 17. על פי מדידה זו, המאתרת את מי שהיו רשומים כתלמידי כיתה י' בשנה מסוימת ולא הופיעו כתלמידי י"ב בשנים שלאחר מכן (ינאי, פוקס ובלס, 2019), נמצא כי שיעורי הנשירה בישראל היו 9.9% בשנתון 2003, והם הצטמצמו ל-7.6% בשנתון 2017, כאשר עיקר הצמצום בנשירה הגלויה חל באוכלוסייה הערבית (מ-15.4% בשנת 2003, ל-8% בשנת 2017).

בעשורים האחרונים הופנתה תשומת הלב גם לתלמידים המוגדרים בתור "נושרים סמויים". כבר בשנת 1994 הבחין חוזר מנכ"ל של משרד החינוך² בין "נשירה גלויה" המתארת מצב של ניתוק פיזי של הנער או הנערה ממערכת החינוך המיועדת לבני גילם (כלומר, תלמידים שאינם רשומים במערכת החינוך), לבין "נשירה סמויה", המתארת מצב של היעדרות תכופה ממערכת החינוך או של נוכחות פסיבית בכיתה מבלי לחוות תהליך של למידה משמעותית (ויניגר, 2014). הבחנה זו התחדדה אף יותר עם פרסומו של חוזר מנכ"ל "מנשירה סמויה לביקור סדיר"³ שפורסם בשנת 2017.

הכלתם של תלמידים בסיכון וההתמודדות עם קשיי ההסתגלות של תלמידים בבית הספר, היכולים להוביל לעזיבה מוחלטת של המסגרת, הם מן האתגרים המרכזיים של מערכת החינוך. קצין ביקור סדיר (קב"ס), הפועל מתוקף חוק לימוד חובה, אוגדן משרד הפנים, חוזרי מנכ"ל וחוקי זכויות התלמיד למימוש מדיניות משרד החינוך לאחזקת תלמידים, התמדתם בלימודים ומיצוי יכולותיהם עד לסיום כיתה י"ב, פועל כאשר ישנה בעיה של ביקור סדיר של תלמיד במערכת החינוך (מגיל גן ועד לכיתה י"ב), ותפקידו לאכוף את החוק מול הורי התלמיד. במשך השנים התרחב תפקיד הקב"ס וכיום הוא מוגדר, לצד בקרה ואכיפה של חוק לימוד חובה, גם

¹ מסמך פנימי של משרד החינוך

² משרד החינוך, חוזר המנכ"ל הכללי, חוזר מיוחד ז' (התשנ"ה), מניעת נשירה הגברת כוח ההתמדה וההצלחה של התלמידים בבית הספר, דצמבר 1994

³ משרד החינוך, חוזר המנכ"ל הכללי (התשע"ז), מביקור סדיר למניעת נשירה, מארס 2017 <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/2/2-3/HoraotKeva/K-2017-7-1-2-3-9.htm>

כתפקיד חינוכי-טיפולי, ועיקרו הנחיה וסיוע בגיבוש תוכניות להכלה ולמניעת נשירה וכנותן מענה לתלמידים הנמצאים במצבים של נשירה גלויה או סמויה. המחלקה לביקור סדיר ומניעת נשירה במשרד החינוך מפעילה נכון לשנת 2019 מערך של כ-730 קציני ביקור סדיר הפועלים ב-256 רשויות חינוך. הקב"סים אמונים על אוכלוסיית תלמידים גדולה הנמצאת בסיכון לנשירה מבית הספר (נשירה סמויה) ועל אוכלוסיית התלמידים שכבר נמצאת במצב של נשירה (נשירה גלויה)⁴. עבודתם מחייבת מיומנויות גבוהות במגוון תחומים והיכרות רחבה עם המענים הטיפוליים והחינוכיים הקיימים והתאמתם לכל ילד וילד.

בשנת 2017 ביצעו חוקרים במכון ברוקדייל (ברוך-קוברסקי, קונסטנטינוב וכן רבי, 2018) ניתוח מידע מנהלי מקובץ הקב"ס-נט⁵. מניתוח המידע עלה כי תפקידו של הקב"ס מורכב ומאתגר, והוא כולל עבודה עם תלמידים מקבוצות אוכלוסייה בעלות רקע חברתי, כלכלי ותרבותי שונה; עבודה עם תלמידים עם קשיי למידה והסתגלות בתוך בתי הספר, בצד עבודה עם תלמידים שכבר נשרו; עבודה עם מגוון גורמים – תלמידים, בתי ספר, הורים ושירותים בקהילה; הבניית מערך עבודה יעיל עם בתי ספר שונים ורבים; דגש על עבודה מערכתית ויצירת חיבורים וקשרים בין מנגנונים או מערכות שונות בבתי הספר וברשות המסייעים לתלמידים, תוך מתן תמיכה וליווי בעבודתם לקידום התלמידים. על פי נתונים אלו נמצא כי בכל שנה מטפלים הקב"סים בכ-3%-4% מן התלמידים המופיעים בקובץ התלמידים של משרד החינוך, ובבחינת שנתון גיל שלם, נמצא שהקב"סים יצרו קשר לאורך השנים עם כחמישית מתלמידי השנתון. עם 77% מן התלמידים שאיתם הם יצרו קשר (כ-16.5% מתלמידי השנתון) נמשך הטיפול יותר מפגישה אחת. עם חלק מן התלמידים (כ-5.5% מתלמידי השנתון) נמשך הקשר שנתיים ומעלה. האחוז המשמעותי של התלמידים שהם נמצאים בקשר עימם לאורך שנות לימודיהם, ומשך הזמן הממושך שבו הם נמצאים בקשר עם חלק ניכר מן התלמידים – ממקמים את הקב"סים בתור דמויות מרכזיות במערך הסיוע לתלמידים במצבי סיכון.

המחקר הנוכחי מהווה המשך לניתוח המידע המנהלי מקובץ הקב"ס-נט, ובדוח זה יוצג ניתוח של סקר ארצי שהועבר לכלל הקב"סים בישראל. הניתוח נעשה כחלק מתהליך הבניה של פרופסיית הקב"סים, תהליך המשותף לאגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון במשרד החינוך ולג'וינט ישראל-אשלים, לאור צורך שעלה בהתמקצעות הקב"ס בתפקידו עקב הקושי להשיג את היעד של מניעת נשירה סמויה.

2. מערך המחקר

מטרתו של הסקר הייתה לאפיין את הקב"סים ולתאר את עבודתם, כבסיס ללמידה בתהליך ביסוס הפרקטיקה המקצועית של הקב"סים. הסקר אסף מידע בנוגע למאפיינים האישיים ולרקע המקצועי וההכשרתי של הקב"סים, למאפייניהם של התלמידים

⁴ הילדים ובני הנוער המטופלים על ידי הקב"סים יקראו בדוח זה "תלמידים" גם כאשר הם אינם נמצאים במסגרת כלשהי.

⁵ מערכת הקב"ס-נט היא מערכת ממוחשבת של משרד החינוך המאפשרת ניהול ידע ומעקב אחר התלמיד במהלך העבודה השוטפת של הקב"ס. כל קב"ס נדרש לתעד מידע על אודות כל תלמיד וההתערבות בעניינו בכל פעם שמתבצעת פעולה כלשהי. המחקר כלל ניתוח של המידע המופיע בקובץ הקב"ס-נט בין השנים 2005-2015. כמו כן נעשה במחקר שימוש בקבצים מנהליים נוספים של משרד החינוך (קובץ תלמידים וקובצי מיצ"ב ובגרות), שצורפו לקובץ הקב"ס-נט ואפשרו לקבל תמונה מקיפה על מאפייני התלמידים המטופלים בידי קב"סים ועל בתי הספר שבהם הם לומדים (תוך השוואתם לכלל אוכלוסיית התלמידים) וגם לעקוב אחר המשך דרכם במערכת החינוך.

שהקב"סים מטפלים בעניינם, לפעולות המרכזיות שבהן עוסקים הקב"סים והשותפים השונים שאיתם הם פועלים, לעמדותיהם ולתפיסותיהם בנוגע להיבטים שונים בעבודתם ולמקצוע הקב"סות וכן למידת שביעות הרצון שלהם מעבודתם ככלל ומתחומים מסוימים בפרט. שאלות המחקר היו:

1. מהם המאפיינים האישיים של הקב"סים?
2. מהם הרקע, המיומנות והידע המקצועי (לימודים והכשרות) המאפיינים את הקב"סים?
3. מהן הבעיות המרכזיות המאפיינות את התלמידים שבעניינם מטפלים הקב"סים?
4. אילו פעולות מרכזיות מבצעים הקב"סים במסגרת עבודתם?
5. מי הם השותפים לעבודת הקב"ס ומה מאפיין את שיתופי הפעולה של הקב"סים עם גורמים אלו?
6. מהן עמדותיהם של הקב"סים בנוגע לתפקידם ולמקצוע הקב"סות?
7. מה מידת שביעות רצונם של הקב"סים מהיבטים שונים בעבודתם?
8. מהם המאפיינים המרכזיים (אישיים ומקצועיים) המתואמים עם מאפיינים של עבודה מיטבית של קב"סים?

המחקר כלל סקר ארצי שהועבר בין החודשים מארס-יוני 2018 בקרב כל הקב"סים שהיו בתפקיד בתקופה זו. לאחר דיונים עם קב"סים ועם צוות המחלקה לביקור סדיר על תוכן השאלות המופיעות בסקר ועל הנושאים שמועלים בו, מוחשבו השאלונים והועברו בתחילה כפרי-טסט בקרב 24 קב"סים. לאחר מכן הם הועברו באופן מקוון לכלל הקב"סים בישראל על פי רשימת כתובות דואר אלקטרוני שהונפקה על ידי המחלקה לביקור סדיר ועודכנה על ידי המפקחים בכל מחוז. במהלך חודשי הסקר תוזכרו הקב"סים הן על ידי צוות המחקר והן על ידי מפקחי המחוזות והם התבקשו לסיים את מילוי השאלון. העברת השאלון הסתיימה ביוני 2018, עם הגעה ל-94% היענות.

השאלון נותח באמצעות תוכנת SPSS, ומשתנים דווחו תוך שימוש בסטטיסטיקה תיאורית. לאחר סיום ניתוח הפריטים נבנו מדדים מסכמים על פי תוצאות ניתוח גורמים ובדיקת מהימנות פנימית של השאלות (אלפא של קרונברך). כדי ללמוד על מתאמים בין המשתנים השונים בוצע תקנון כל המשתנים התלויים⁶ (ציון Z), המבטא את המרחק של התצפית מן הממוצע במונחים של סטיות תקן. מדדים אלו תוקנו ושימשו בסיס לניתוח רגרסיה ליניארית מרובת משתנים במטרה לזהות אילו מן המשתנים הבלתי תלויים⁷ מנבאים תחומים מרכזיים בעבודת הקב"סים, ולאפיין אינדיקטורים מרכזיים המרכיבים את עבודת הקב"ס ויכולים להצביע על עבודה מיטבית. לצורך ניתוח הרגרסיה אופיינו שישה אינדיקטורים למגוון רחב של משתנים תלויים: זהות מקצועית, שביעות רצון

⁶ המשתנים התלויים: תפיסת הקב"ס את המקצוע שלו, שביעות הרצון של הקב"ס מן ההשפעה שיש לו, המידה שבה הוא מבצע פעולות שונות הקשורות לתפקיד, שביעות רצון כללית מעבודת הקב"ס, הערכת הקב"ס את המיומנות שיש לו לביצוע התפקיד והערכת הקב"ס את שיתופי הפעולה שיש לו עם בתי הספר.

⁷ המשתנים הבלתי תלויים: מגדר, ותק בקב"סות, ותק בהוראה לפני הקב"סות, השכלה, הכשרה מקצועית, היקף משרה, מאפייני משרה, שיעור ממוצע של תלמידים עם בעיות, מספר תלמידים בטיפול, מדד טיפוח של בית הספר.

כללית של הקב"ס מעבודתו, שביעות רצון הקב"ס ממידת ההשפעה שיש לו, שיעור ממוצע של מידת ביצוע הפעולות, הערכת הקב"ס את מיומנותו הכללית בביצוע תפקידו, הערכת הקב"ס את מידת שיתוף הפעולה שיש לו עם בתי הספר.

3. ממצאים

המאפיינים האישיים של הקב"ס ומשרתו: רוב הקב"סים הן נשים (75%), וגילם הממוצע הוא 47 שנים (סטיית תקן 10). אוכלוסיית הקב"סים היא אוכלוסייה משכילה, וכמעט לכולם (98%) השכלה אקדמית ותעודת הוראה (97%). הוותק הממוצע של הקב"סים במקצוע הקב"סות הוא כעשור, כאשר 40% מהם עובדים במקצוע 10 שנים ויותר. רוב הקב"סים עובדים בתפקידים במשרה מלאה (67%), ואילו שליש (33%) מן העובדים במשרה מלאה ממלאים גם תפקיד נוסף.

ידע מקצועי של הקב"סים ותפיסותיהם בנוגע למיומנות המקצועית שרכשו במגוון תחומים: ניתן לחלק את הידע המקצועי שרוכשים הקב"סים לשני תחומים מרכזיים – ידע נלמד וידע נצבר. ידע נלמד כולל השכלה אקדמית במקצוע חינוכי-טיפולי (68% מן הקב"סים), הכשרות ופיתוח מקצועי המיועדים לקב"סים חדשים (35% מן הקב"סים) וותיקים (45% מן הקב"סים), ופיתוח מקצועי כלימודים משלימים (68% מן הקב"סים), רובם לימודי תעודה. ידע נצבר כולל ניסיון מקצועי בהוראה לפני כניסתו לתפקיד קב"ס (78%) ו/או בחינוך בלתי פורמלי עם נערים בסיכון (53%), וניסיון מקצועי הנרכש במהלך העבודה כקב"ס. ידע נצבר במקצוע מביא איתו מגוון מיומנויות הנרכשות באופן בלתי פורמלי כחלק מתהליך הלמידה בתוך התפקיד, בנייה ארוכת טווח של קשרי עבודה עם גורמים מרכזיים, וחשיפה ארוכה יותר למגוון של מקרים והתרחשויות היכולים להרחיב את מעגד העשייה ואת הביטחון בביצוע התפקיד. הן הידע הנלמד והן הידע הנצבר מספקים לקב"סים מיומנויות מקצועיות המאפשרות להם למלא את תפקידם באופן מיטבי. 42% מן הקב"סים ציינו כי לתפיסתם יש להם מיומנות מספיקה לביצוע התפקיד במידה רבה מאוד ו-50% נוספים ציינו זאת במידה רבה, תשובות המעידות על תפיסה של תחושת מיומנות גבוהה.

מאפייני התלמידים הנמצאים בטיפול קב"ס ומאפייני בתי הספר שבהם הם רשומים. כל קב"ס מטפל בממוצע בעניינם של 107 תלמידי חטיבות ביניים וחטיבות עליונות במהלך שנת לימודים. מדד הטיפוח הממוצע של כלל בתי הספר שבהם רשומים התלמידים שבטיפול הקב"סים הוא 5.6 (סטיית תקן 1.9), כלומר, מדד טיפוח המעיד על בתי ספר ברמה חברתית-כלכלית בינונית הנוטה לחלשה. כשני שליש מן התלמידים (67%) מתאפיינים בבעיות בתפקוד התלמיד כמו קשיים לימודיים או קשיים רגשיים. מרבית הקב"סים (75%) דיווחו כי לתפיסתם המענים הקיימים אינם נותנים מענה מספק לצורכי התלמידים שבטיפולם.

הפעולות המרכזיות של הקב"ס. עבודת הקב"ס מורכבת ממגוון רחב של פעולות שלהן מאפיינים שונים. ניתן לחלק את פעולות הקב"סים לפי הגורם שאיתו הקב"ס עובד: התלמיד, ההורים, צוות בית הספר וגורמי טיפול ביישוב. כלל הפעולות שבנוגע להן נשאלו הקב"סים לפי הגורם שמולו מתבצעת הפעולה כללו 27 היגדים. עבור כל פעולה המופיעה בהיגדים אלו התבקש הקב"ס לציין, על פני סולם מ-0 עד 10, באיזו מידה הוא מבצע פעולה זו במסגרת תפקידו כקב"ס. ניתוח גורמים בתוך כל גורם פעולה הביא להוצאת שישה היגדים מחוץ לניתוח, והניתוח הסופי כלל 21 היגדים. על כל אחד מארבעת הגורמים האלו דווח כי הוא בוצע בממוצע במידה רבה מאוד (8.6-8.8 בממוצע, עם סטיית תקן של 1.2-1.4). ניתוח זה מצא כי אומנם הפעולות בוצעו בממוצע במידה רבה אך בתוך כל גורם הייתה שונות גבוהה בין הפעולות שהרכיבו אותו. לכן, הוחלט לבחון את פעולות הקב"ס לפי אופי

הפעולה, וזאת על פי ניתוח גורמים שנעשה על כלל ההיגדים ושמאפשר לזהות דפוסי פעולה טיפוסיים, ולא רק תחומים מובחנים בהתאם לגורם שמולו מתבצעת הפעולה. ניתוח זה זיהה שבעה גורמי פעולה. שני הגורמים המרכזיים, המהווים ככל הנראה את ליבת עבודת הקב"סים ואת מעגל הפעולות הראשון, מתייחסים לעבודה עם ההורים ולליווי התלמיד וביצוע שיחות עם התלמיד עצמו ועם צוות בית הספר להיכרות עם מצבו. הפעולות המרכיבות את שני הגורמים האלו שייכות במידה רבה לתפיסה חינוכית-טיפולית, הפועלת ברמה האישית והנשענת על שיח (שיחות אישיות, גישור, שיחות עם צוות בית הספר), וזאת במטרה ללמוד על מצב התלמיד, לתמוך בו ולסייע להוריו. מעגל פעולות שני שם דגש על יישום עבודה מערכתית המשקפת את תפקיד הקב"ס כמנהל ומתכלל את אירוע הנשירה הסמויה והגלויה, כמרכז ידע (ולכן יכול גם להפנות למענים מתאימים) וכשותף בתהליך הטיפול בתלמיד. במעגל השלישי נמצאים שלושה גורמים המתבצעים במידה פחותה באופן ניכר: תמיכה רגשית בתלמידים ובהוריהם, איתור (בעיקר אקטיבי) של תלמידים ופעולות לאכיפת החוק מול הורי התלמידים.

השותפים לעבודת הקב"סים ומאפייני שיתופי הפעולה עימם. ניתוח של אחוז הקב"סים המדווחים על שיתופי פעולה ברמה גבוהה הכוללת חשיבה ועבודה משותפת מצא כי 37% מן הקב"סים משתפים פעולה ברמה גבוהה כזו עם לפחות שישה גורמים שונים, דבר המשקף את מורכבות עבודתם. ניכר כי השותפים המרכזיים של הקב"סים בעבודתם הם צוותי בתי הספר (71%) שבהם לומדים התלמידים שנמצאים בטיפולם, שאיתם מעריכים הקב"סים כי מתקיימים שיתופי פעולה ברמה טובה (43%) או טובה מאוד (45%).

עמדותיהם של הקב"סים בנוגע לתפקידם ולמקצוע הקב"סות. הקב"סים נשאלו על תפיסותיהם בנוגע למגוון התחומים המרכיבים זהות מקצועית: תחושת מסוגלות המתייחסת לתחושת הקב"ס כי ביכולתו לבצע טוב את מקצוע הקב"סות (ממוצע תשובות 9.2, בסולם של 0-10); תחושת אוטונומיה של הקב"ס המתייחסת לאוטונומיה שהקב"ס חש שיש לו בתוך מרחב העבודה שלו (ממוצע תשובות 8.7); תפיסת הקב"ס כי יש לו ידע וכישורים ייחודיים לתפקיד (ממוצע 8.6); תפקיד ממוקצע, המתייחס לתפיסת הקב"ס כי קב"סות היא תפקיד שיש למקצע (ממוצע 0.86); ביטחון בבחירת מקצוע המתייחסת לביטחון שיש לקב"ס כי בחר מקצוע מתאים (ממוצע 7.3); ופיתוח מקצועי, המתייחס להתעדכנות בספרות מקצועית (ממוצע 6.9).

מידת שביעות רצונם של הקב"סים מהיבטים שונים בעבודתם. כדי לחדד את ההבנה בנוגע לתחומים השונים שבהם חשו הקב"סים שביעות רצון מעבודתם, הוצגו בפני הקב"סים היגדים העוסקים במגוון נושאים מעולם העבודה שלהם. נמצא כי היגדים העוסקים בתנאי עבודה ושכר זכו לאחוזים נמוכים במיוחד של שביעות רצון רבה (5%-38% בין ההיגדים השונים), בעוד שביעות הרצון מיחסי העבודה והתמיכה המקצועית היו גבוהים ביותר (76%-92% הביעו שביעות רצון רבה בין ההיגדים השונים), וכן גם תחושת הקב"סים כי עבודתם משפיעה על התלמיד (77%), על בית הספר (59%) ועל היישוב (47%).

אינדיקטורים ומתאמים בין משתנים. כדי לאפיין דפוסי פעולה ותפיסות של הקב"סים זוהו שישה אינדיקטורים מרכזיים שהיוו בסיס לניתוחי רגרסיה מורכבים: התייחסות חיובית לזהות מקצועית, שביעות רצון גבוהה של הקב"ס מן ההשפעה שיש לו, שביעות רצון כללית גבוהה של הקב"ס מעבודתו כקב"ס, הערכה גבוהה של הקב"ס כי המיומנויות שיש לו מספיקות לביצוע פעולות הקב"סות, שיעור ממוצע גבוה של פעולות שהקב"סים מבצעים והערכה כי שיתופי הפעולה שלו עם בתי הספר טובים. נמצא כי

ניתן להצביע על ארבעה משתנים מרכזיים המתואמים באופן מובהק ($p < 0.01$ או $p < 0.05$) עם משתנים אלו ויכולים בכך לייצג גם עלייה בעבודה מיטבית: עלייה באחוזי המשרה, עלייה בשנות ותק בקב"סות, עלייה בשנות ותק בהוראה לפני הקב"סות והשתתפות בהכשרות ופיתוח מקצועי לקב"סים חדשים או ותיקים שניתנו במהלך עבודתם כקב"סים. לצד המשתנים המסייעים בקידום עבודה מיטבית, נמצאו שני משתנים מעכבים: עלייה במדד הטיפוח של בית הספר ועלייה בשיעור הממוצע של תלמידים עם בעיות. ניכר כי הקב"סים חשים שיש להם קושי לבצע חלקים מעבודתם כאשר היא נעשית בבתי ספר חלשים יותר או עם שיעור גבוה של תלמידים שיש להם בעיות רבות, ושיש להם פחות כלים לעבודה עם בתי ספר ותלמידים שצריכים יותר את עזרתם.

לסיכום, תפקיד הקב"ס הוא תפקיד מורכב, הנוגע למרחבי פעולה שונים ומכיל מאפייני עבודה מגוונים, שעל כולם יש לתת את הדעת כאשר מבנים את הפרקטיקה של עבודתו. מחקר זה אפשר בפעם הראשונה לבחון באופן מושכל את רכיביו של תפקיד הקב"ס, את השותפים לעבודתו ומאפייני השותפות, ולהעריך את תפיסות הקב"ס בנוגע למגוון גורמים המרכיבים את מכלול עבודתו ואת שביעות רצונו ממנה. הסקר מאפשר ללמוד על מאפייניהם של הקב"סים ועל עבודתם, תוך התייחסות להיבטים הנחשבים לחלק מעבודת קב"ס מיטבית, וזיהוי הרכיבים המתואמים להם, אשר עליהם ניתן לשים דגש בפיתוח התפקיד. מן הסקר עולה כי הזירה הבית ספרית היא המוקד העיקרי של עבודת הקב"ס, כאשר אנשי צוות בתי הספר הם השותפים המרכזיים שלו. הרכיב המרכזי בעבודת הקב"ס הוא הרכיב החינוכי-טיפולי, המתמקד בתלמיד שהופנה לטיפול, וכלי עבודתו העיקרי הוא השיח והיכולת ליצור בריתות ושיתופי פעולה. עוד עולה מן הסקר כי יש צורך להבין יותר לעומק את הקשיים העולים כאשר הקב"סים עובדים בבתי ספר חלשים יותר או עם אוכלוסיית תלמידים מרובת בעיות, ולחזק את הקב"סים בעבודתם כך שיוכלו לתת לתלמידים ולבתי הספר מענה מתאים גם במקרים אלו, באמצעות הכשרה ייעודית לכך או ליווי ותמיכה שוטפים במהלך העבודה. כאשר בוחנים את מגוון ההיבטים של הזהות המקצועית של הקב"סים ואת מעמדם המקצועי ניכר כי על אף תחושת השליחות הגבוהה שעליה מדווחים הקב"סים ושביעות רצונם הגבוהה מעבודתם באופן כללי, ישנם תחומים, בעיקר הנוגעים למעמד וליוקרת המקצוע, בהם שביעות רצונם מן המקצוע נמוכה יותר, ויש להתמקד בעיקר בגורמים אלו כדי לשפר את מעמד הקב"סות בעיני הקב"סים עצמם. עם זאת יש לזכור כי סקר זה התמקד אך ורק במידע שהתקבל מן הקב"סים. היבט משלים לסקר, הכולל את תפיסותיהם של יתר בעלי התפקידים שאיתם עובדים הקב"סים, יובא במחקר המשך אשר ביצעו החל בשנת הלימודים הנוכחית (תש"ף).

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל צוות המחלקה לביקור סדיר ומניעת נשירה, המפקחים והקב"סים על הערותיהם המועילות ועל הליווי בתהליך כתיבת הסקר, העברתו וניתוחו. תודה רבה למטה המחלקה לביקור סדיר, ובעיקר לרפי בטיט, מנהל המחלקה, ולאורנה קורנבוים, מנחה ארצית במחלקה, על הליווי והעבודה המשותפת. תודה רבה למפקחים המחוזיים של הביקור הסדיר שללא עזרתם הסקר לא היה יכול לצאת לפועל, ותודה לכל הקב"סים שטרחו ומילאו את הסקר ושיתפו אותנו בתובנותיהם ובניסיונם. תודה לד"ר פלורה מור, ראשת תחום מומחית בכירה לחינוך, יחידת נוער וצעירים בג'וינט-אשלים, על היוזמה למחקר ועל שיתוף הפעולה.

אנו מודים לחברינו במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל: לשמואל באר וד"ר דימטרי רומנוב על ההערות והליווי המתודולוגי, ולד"ר יואה שורק וד"ר לייה מורן-גלעד על הקריאה וההערות הבונות.

תוכן עניינים

1	דברי פתיחה
2	1. מבוא
3	1.1 נשירה גלויה ונשירה סמויה מבית הספר
5	1.2 קציני ביקור סדיר (קב"סים)
8	2. מערך המחקר
8	2.1 מטרות המחקר ושאלות המחקר
9	2.2 שיטת המחקר
12	3. ממצאים
12	3.1 המאפיינים האישיים של הקב"ס ומשרתו
14	3.2 הידע המקצועי של הקב"סים ותחושת המיומנות המקצועית שלהם בתפקידם
20	3.3 מאפייני התלמידים הנמצאים בטיפול קב"ס ומאפייני בתי הספר שבהם הם רשומים
27	3.4 הפעולות המרכזיות בעבודת הקב"ס
35	3.5 השותפים לעבודת הקב"סים ומאפייני שיתופי הפעולה עימם
37	3.6 עמדות הקב"סים בנוגע לתפקידם ולמקצוע הקב"סות
42	3.7 מידת שביעות רצונם של הקב"סים מהיבטים שונים בעבודתם
46	4. סוגיות מרכזיות, כיווני פעולה, המלצות וסיכום
53	מקורות
58	נספחים
58	נספח 1: ניתוח רגרסיה ליניארית מרובת משתנים
64	נספח 2: שאלון לקציני ביקור סדיר: מאפיינים, תפקידים ואתגרים
83	נספח 3: טעינות ניתוחי הגורמים

רשימת לוחות

12	לוח 1: תיאור אוכלוסיית המחקר
	לוח 2: סיכום של ניתוח גרסיה ליניארית מרובת משתנים: מתאמים בין מאפייני קב"סים ומשרתם ובין אינדיקטורים מרכזיים בעבודתם (משתנים תלויים), ציוני תקן
14	
15	לוח 3: מאפייני הידע המקצועי הנלמד של הקב"סים
17	לוח 4: הידע המקצועי הנצבר של הקב"סים
	לוח 5: ניתוח גרסיה ליניארית מרובת משתנים: מתאמים בין מאפייני הרקע המקצועי של הקב"סים ובין אינדיקטורים מרכזיים (משתנים תלויים), ציוני תקן
18	
21	לוח 6: דיווח הקב"סים על מאפייני התלמידים המטופלים על ידם ובתי הספר שבהם הם רשומים
22	לוח 7: הבעיות המרכזיות המאפיינות את התלמידים
30	לוח 8: עבודה עם הורי התלמידים: ממוצע, סטיית תקן וחציון
30	לוח 9: ליווי התלמיד והיכרות עם מצבו: ממוצע, סטיית תקן וחציון
31	לוח 10: עבודת תכלול: ממוצע, סטיית תקן וחציון
31	לוח 11: הפניה לגורמים ייעודיים: ממוצע, סטיית תקן וחציון
32	לוח 12: תמיכה רגשית: ממוצע, סטיית תקן וחציון
32	לוח 13: פעולות לאיתור ולזיהוי תלמידים הזקוקים להתערבות קב"ס: ממוצע, סטיית תקן וחציון
33	לוח 14: פעולות לאכיפת החוק: ממוצע, סטיית תקן וחציון
38	לוח 15: תחושת מסוגלות של הקב"ס: ממוצע, סטיית תקן וחציון
39	לוח 16: תחושת האוטונומיה של הקב"ס: ממוצע, סטיית תקן וחציון
40	לוח 17: ידע וכישורים ייחודיים לתפקיד: ממוצע, סטיית תקן וחציון
40	לוח 18: תפקיד ממוקצע: ממוצע, סטיית תקן וחציון
41	לוח 19: ביטחון בבחירת מקצוע: ממוצע, סטיית תקן וחציון
41	לוח 20: היכרות עם ידע ייחודי למקצוע: ממוצע, סטיית תקן וחציון

רשימת לוחות בנספחים

60	לוח 1א: גורמים המשפיעים על אינדיקטורים עיקריים של הקב"סים, לפי מודל רגרסיה לינארית – ציוני תקן
62	לוח 1ב: גורמים המשפיעים על האינדיקטור המסכם של הקב"סים, לפי מודל רגרסיה לינארית – ציוני תקן
83	לוח 3א: ביצוע פעולות על ידי הקב"סים לפי אופי הפעולות, חלוקה לגורמים לפי טעינות ההיגדים
87	לוח 3ב: שונות ואחוז השונות המוסברים על ידי שמונת הגורמים לפי אופי הפעולות
89	לוח 3ג: עמדות הקב"סים בנוגע לתפקידם ולמקצוע הקב"סות, חלוקה לגורמים לפי טעינות ההיגדים
91	לוח 3ד: שונות ואחוז השונות המוסברים על ידי ששת הגורמים לפי תפיסת התפקיד
93	לוח 3ה: אינדיקטור מסכם לעבודת קב"ס מיטבית, חלוקה לגורמים לפי טעינות ההיגדים

רשימת תרשימים

23	תרשים 1: היקף הממוצע של תלמידים בטיפול קב"סים שיש להם בעיה הקשורה לתפקודם, לפי הערכת הקב"סים, בסולם בין 0 ל-10
24	תרשים 2: היקף הממוצע של התלמידים בטיפול קב"סים שיש להם בעיה הקשורה לתפקוד ולמאפיינים של משפחותיהם, לפי הערכת הקב"סים, בסולם בין 0 ל-10
25	תרשים 3: היקף הממוצע של התלמידים בטיפול קב"סים שיש להם בעיה הקשורה לטיפול בית הספר, לפי הערכת הקב"סים, בסולם בין 0 ל-10
26	תרשים 4: תפיסת הקב"סים את המידה שבה המענים הקיימים ברשות (ביישוב ובבית הספר) נותנים מענה מספק לצורכי התלמידים שנמצאים בטיפולם
28	תרשים 5: המידה שבה הקב"סים מבצעים מגוון פעולות הנוגעות לעבודתם, מדד מסכם לכל תחום לפי ממוצע בין הקב"סים, לפי הגורם שעומו מתבצעת הפעולה
29	תרשים 6: המידה שבה מבצעים הקב"סים מגוון פעולות הנוגעות לעבודתם, מדד מסכם לכל גורם, ממוצע בין הקב"סים, לפי אופי הפעולה
36	תרשים 7: הערכת שיתופי הפעולה של הקב"סים עם גורמים שונים ביישוב וברשות
38	תרשים 8: המידה שבה הסכימו הקב"סים עם עמדות הנוגעות למקצוע הקב"ס – מדד מסכם לכל תחום, ממוצע בין הקב"סים
43	תרשים 9: שביעות רצון הקב"סים ממגוון היבטים הנוגעים לתנאי עבודה ושכר
44	תרשים 10: שביעות רצון הקב"סים ממגוון היבטים הנוגעים ליחסי עבודה ותמיכה מקצועית

44 תרשים 11: שביעות רצון הקב"סים ממידת ההשפעה שהם חשים שיש להם במעגלי עבודה השונים

45 תרשים 12: באיזו מידה תופסים הקב"סים את ההערכה המקצועית שחשים כלפיהם שותפיהם

47 תרשים 13: מעגלי הפעולה של הקב"סים

רשימת תרשימים בנספחים

88 תרשים 3א: ניתוח נקודת השבר של הגורמים המציגים את אופי הפעולות של הקב"ס - screen plot

92 תרשים 3ב: ניתוח נקודת השבר של הגורמים המציגים את תפיסת התפקיד של הקב"ס - screen plot

94 תרשים 3ג: ניתוח נקודת השבר של הגורמים המציגים אינדיקטור מסכם לעבודת קב"ס מיטבית - screen plot